LITERATURGESCHICHTE

Ueber das armenische Alphabet in Verbindung mit der Biographie des hl. Mašt'oc'.

(Fortsetzung.)

Dieser Bericht lässt uns wenigstens erkennen, worin nach Lazars Ansicht die hauptsächlichsten Verbesserungen des danielischen Alphabets durch Mašt'oc' bestanden haben: 1. in der Nachahmung der griechischen Silbenanordnung, 2. in der Einführung der griechischen Unwandelbarkeit der Zeichen (also keine Kur sive!). In der Tat war eine sichere Lesung des Armenischen mit seinen zahlreichen Konsonantenhäufungen, zumal auch im Anlaut, nur zu erreichen durch Einführung der griechischen Vokalzeichen. Das Semitische kennt im Anlaut überhaupt keine, im Inlaute nur Gruppen von zwei Konsonanten, und das Mitteliranische war ebenfalls bemüht, die altiranischen mehrkonsonantigen Gruppen zu vereinfachen und die alten Diphthonge zu monophthongisieren, so dass für das Mitteliranische die aramäische Konsonantenschrift, welche nur eine sehr unvollkommene Andeutung der Vokale ermöglichte, zur Not genügen konnte. Das Griechische dagegen hatte wenigstens Gruppen von drei und im Anlaute von zwei Konsonanten bewahrt und konnte daher am ehesten als Vorbild für eine schulmässige Behandlung des Armenischen dienen. Der Ausdruck *գաթութայիցն գողափար ըստ անայթարութեան յունին* will aber besagen, dass man dem armenischen Normalalphabet den Charakter einer Unzialschrift ohne Ligaturen etc. aufprägte. Das zeigen ja auch diejenigen Buchstaben, welche dem griechischen Alphabet entlehnt sind, vor allen das *փ*. Der Umstand aber, dass die Einführung der griechischen Unwandelbarkeit als ein Verdienst des Mašt'oc' gepriesen wird, setzt voraus, dass das Alphabet des Daniel und dessen Vorlage eine Kur sive s c h r i f t mit Ligaturen gewesen war, die zu mannigfachen Verwechslungen Anlass gegeben hatte. Des weitern kann man aus Lazars Bericht vielleicht noch herauslesen, was jedermann aus einer Vergleichung des armenischen und griechischen Unzialalphabets von selbst sehen muss, dass das griechische Alphabet bei der Anordnung des armenischen als Vorbild gedient hat und man auch bemüht war, den Duktus der armenischen Schrift der griechischen anzunähern. Ersteres Verdienst wird dem Mašt'oc' auch in der Anrede der armenischen Priester an den Oberpriester Sahak zugeschrieben, in welcher sie ihn im Namen des Königs und der Notabeln auffordern, die Uebersetzung der heiligen Schrift aus dem Griechischen ins Armenische in die Hand zu nehmen: „Wir, die wir vor dir stehen, samt dem seligen Mašt'oc', welchen die göttliche Gnade zu

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՊՈՏՄՈՐԹԻՆԸ ՀՈՍՐԵՆ ԵՊՈՆՈՒԿԵՐՈՒ ԵՒ ՎՈՐՈՒՅ Ս. ՄԱՏ'ՈՍԻ

(Հարստիցն ինն)

Այս տեղեկութիւնը թղլ կու տայ մեզ ճանշնալ առ նուազն թէ Ղազարի կարծեօք գլխաւորարար քնշ բանի մէջ կը կայանային Մաշտոցի Դանիելեան գրերու վրայ կատարած բարեփոխութիւնները. 1. յունարեանի վանկային կարգին նմանելու եւ 2. տառանշաններուն յունարեանի նման անփոփոխականութիւնը (անայթարութիւնը) ներմուծելու մէջ. եւ իրաւամբ Տայերեւի, մասնաւորապէս բառի մը սիկդը բազմաթիւ բազմայններու խնդրուելով գփուարին ընթերցումը յունարեան ճայնաւորներու ներմուծումովը կրնար գիւրըննալ: Սեմական լեզուները բառի մը սիկդը առ Տասարակ բազմայն չունին, իսկ բառամիջին երկու բաղանայններ բաղկացած խումբ ունին. միջին իրանեան լեզուն ալ նոյնպէս կը ջանար հին իրանեան բազմարարանայն խմբերը պարզել ու հին երկարբառները միարարաւորներու վերածել, այնպէս որ միջին իրանեանի Տամար միայն ի Տալկին կրնար բառական Տամարուիլ արամական բաղանայնային աղփարեօքը, որ ճայնաւորները ըստովմէ անկատար կերպով մատնանիշ ընելու Տարաւորութիւնը միայն կ'ընծայէր: Եունարեան ընդ հակառակն գէթ երեք բաղանայնէ, բառի մը սիկդը երկու բաղանայնէ բաղկացեալ խմբը պահած էր, որով ամենէն աւելի իրը օրինակ կրնար ծառայել Տայերեան գրերու վերանորոգութեան: Ձուստնայնի Կողմար ըստ անայթարութեան յունին բացատրութեան իմաստը առ է թէ Տայերեան սովորական աղփարեօքին սորենցաւ մենազրի նկարագրի՝ տառնց չցան: Չայս կ'ապացուցանեն արդէն յունարեան փոխառեալ գրերն ալ, եւ գլխաւորարար քն առաջ: Եունարեան անփոփոխականութեան (անայթարութեան) ներմուծումը իրեն Մաշտոցի մէկ աղիւիւրը գովարանուիլը կ'ենթարէ, թէ Դանիելի աղփարեօքն եւ ասոր նախադադափար օրինակը շարժիչ մըն էր՝ կցեալ նշանազերծով, որ բազմայնի շփոթութիւններու առիթ ըզած էր: Դարեակալ Փարսկեցոյ տառած տեղեկութենէն կարելի է թերեւս նաեւ ճակագրել — որուն ամեն մարդ սովորած է Տամարուիլ թէ Տայ եւ յայն գլխազիրենն իբարու հետ Տամմատէ — թէ Տայ գրերու կազմաւորման մէջ յայն աղփարեօքը իրեն օրինակ ծառայած է եւ նաեւ աշխատուած է Տայ գրերու ձեւն ըստ կարելւոյն մերձեցնել յունին: Եւ իրապէս ալ տառան յարեւըրը կը վերագրուի Մաշտոցի՝ Տայ ըզհանաներու Սահակ Տայրապետին ուղղած քանակաւորութեան մէջ, ուր թարգմարին ու ապացուցող այնուամբ կը հրաւիրուի Սահակ ձեւանարիւլ Ս. Գրոց յունարեան թարգմանութեան. «մը որ կամքս առաջի ըս, Տանգերձ

schen Ktesias.

Moses erzählt, wie Wabriō mit Habel, „trefflich unterrichtet von Daniel, anordnend nach der Gestalt des griechischen Vorbildes die alte vorgefundene Buchstabenschrift“, ankamen und sie übergaben dem grossen Sahak und Mesrop. Als diese sie gelernt hatten und mit ihnen wenige Jahre Jünglinge sich geübt hatten, erkannten sie, nachdem sie sich damit vertraut gemacht hatten, nicht fähig zu sein, mit diesen Schriftzeichen unzweideutig grammatisch zu verbinden die Silben der armenischen Worte mit jener geborgten Schriftart.

Nach diesem stieg Mesrop selbst nach Mesopotamien hinab mit seinen Schülern zu jenem Daniel, und als er nichts mehr fand als das erstmal, ging er auch hinüber nach Edesaj zu einem gewissen Platon², einem heidnischen Rhetor, dem Vorsteher des Archivs (divan). Dieser nahm ihn mit Freuden auf und als er, so viel immer er begriff, die armenische Rede auswendig gelernt und sich sehr viel bemüht hatte, ohne Erfolg zu haben, bekannte der Rhetor seine Unwissenheit, indem er auch von einem andern sehr Gelehrten sprach, der früher sein Lehrer gewesen war, und nachher die Schriften der Rhetoren³ aus jenem Archive von Edessa genommen hatte und zum Glauben des Christentums übergetreten war, Epiphanos mit Namen. „Wenn du diesen bittest, wirst du finden die Erfüllung deines Verlangens.“

Damals fand Mesrop Unterstützung vom Bischof Babilos, und durch Phoinike passierend, gelangt er nach Samos. Denn als Epiphanos dieses Leben endigte, hatte er einen Schüler hinterlassen namens Hrop'anos, staunenswert in der Kunst der hellenischen Schreibkunst⁴, der sich nach Samos als Eremit zurückgezogen hatte. Zu diesem begab sich Mesrop, und als er auch bei diesem nutzlos geblieben war, nimm' er seine Zuflucht zum Gebete. Und er sieht nicht im Schlafe ein Geheimnis noch in wachem Zustande ein Gesicht, sondern in der Werkstätte des Herzens den Augen des Geistes die Fläche einer rechten Hand erscheinend, wie sie auf einen Stein schrieb⁵; denn gleichwie Spuren im Schnee enthielt der Stein die aufgehäufte(n) Linie(n).⁶ Aber es schien nicht bloss, sondern auch sämtliche Einzelheiten waren in seinem Geiste gleichwie in einem Gefässe vereinigt. Und sich erhebend vom Gebete, schuf er unsere Schriftzeichen mit Hrop'anos, der die Schrift dem Mesrop unmittelbar bildete, indem er die armenischen Buch-

¹ S. o. S. 201, Anm. 1.
² Drei Hss. und Lazar: Platos.
³ Andere Զարասան „Die rhetorische Literatur“.
⁴ So mit drei Hss.: գրչութեան; V. գրչութեամբ.
⁵ Eine Hs. fügt ein: a, e, ē, ē, i, o, u.
⁶ գ․ին․ Genitiv!

անարկ մը ձգել հւյ կրտսիտի մատուր արուեստանոցին վրայ:

Մոյսէս կը պատմէ թէ ինչպէս վասհրիճ Հարելէ Տէս, «բաւ հմտացեալ ի Գրասիկէէ կարգեալ ըստ ձեւոյ օրինակի յունականին զվարդնոց գտնույ ծրանակիր տառից՝ եկեալ ետուն ցմեծն Սահակ եւ Մերոպայ: Որոյ ուսեալ, եւ թեւածելով ընդ նոսա սաղոյց զամս սակաս, սեղեկացեալ գիտացին՝ ոչ լինել բուսական այնու նշանագրոց ստոյգ հաւովել գճեգեանայ բարից հայկականաց հազեկրգարքս՝ մուրացածոյին այնուիկ զծագրութեամբ:

Այն այտորիկ ինքնին Մերոպայ իջեալ ի Միջնագետս՝ հանգերձ աշակերտոց առ նոյն Գրասիկէ, եւ ոչ աւելի ինչ գտեալ քան զուսովնն, անցանէ եւ յԵջեփայ առ Պղատոս¹ ոմն Ծարտարասան հեթանոս՝ իխնան գիւնին: Եւ նորա խնդութեամբ ընկացեալ, եւ զոր ինչ միանգամ ի միտ առնոր բան հայերէն յինքն առեալ, եւ շատ շննացեալ եւ ոչ օգտեալ, զագիտութիւն խոստովանեաց հետտորն: Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հատու, վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյժ, եւ ապա առեալ գնաբարոսցն գրեան՝ ի նոյն գիւնանէ Եջեփայ, եւ գնացեալ քրիտանուութեան հաւատաց. որոյ անուն եպիփանոս, զոր ինչրեալ գտցես լցուցանել զգիտագրք քո՛:

Յայնժամ Մերոպայ օգնականութիւն ի Բարիլուէ եպիսկոպոսէ գտեալ, եւ անցնելով ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս դիւս. քանզի եպիփանու վճարելով զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հուսիանոս, հրաշալի արուեստիւ հնչլէն գրչութեան², որ ի Սամոս էր միայնացեալ: Եւ նա երթեալ Մերոպայ, եւ յայտմ եւս անհաջ մնացեալ, յաղօթն ապաւինի, եւ տեսանէ ոչ ի քուն երազ եւ ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին զործարանի երեւութացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեռնին աջ՝ գրելով ի վերայ վիմն³, զի որպէս ի ձեան վերջը գծին կուտեալ ունէր քարն⁴: Եւ ոչ միայն երեւութացաւ, այլ եւ հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ ի միտ նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն, ետեսից՝ գնշանագիրս մի՛ր՝ հանգերձ Հուսիանոսի կերպանեալով. զգիրն Մերոպայ առ ձեռն պատրաստ. փոխարեւելով զհնչրէն արտօնոյն

¹ Տես վերը, էջ 202, ծանօթ. 1.
² Երեք ՀՀ. եւ Փարսից «Պղատոս»:
³ Այլ. որ. հարսան, «հետադարձան մասնանգրութիւնը»:
⁴ Այսպէս երեք օր. հրւ-իւն, V. հրւ-իւն-իւ-ր:
⁵ Չեւտագիր մը կը յաւելու, =, Ի. Ե. շ, Ի, =, =, =
⁶ Որպէս գնեսու ի ձեան ընկալու. քարն զկուտեալ զգեան:

staben gemäss der Unwandelbarkeit der hellenischen Silben¹ verwandelte. Sogleich legte er die Hand an die Uebersetzung, überlegter Weise mit den Sprichwörtern beginnend, um vollständig die 22 kanonischen (Bücher) und das Neue Testament in armenische Rede zu übertragen, er und seine Schüler Johann aus Ekeleac² und Joseph aus Pafin, wobei er gleichzeitig auch seinen jüngsten Schülern die Kunst des Schreibens zu lehren aufgab,³.

Dieser Roman ist auch wörtlich in den überlieferten Text des Lazar eingeschmuggelt worden. Diese Interpolation liegt so auf der Hand, dass sie gar keines weiteren Beweises bedarf. Dafür würde allein schon genügen, dass der Erfinder hier, und nur hier allein, nicht Maät'oc⁴ heisst, sondern Mesrop⁵ wie bei Moses.

Auf das Wunder, das Ps. Moses aus den Worten Korinus hervorgezaubert hat: Հայրական շափուն ծննեալ ծնունդս նորոց եւ սքանչելի սուրբ աղնիկ իւրով, նշանագիրս Հայերէն լեզուին, brauche ich nicht besonders aufmerksam zu machen. Be sonders ergötzlich ist aber die Art und Weise, wie er den Reiseroman des Mesrop ausgespannen hat. Den von Korin gebotenen Schreiber Իրօp'anos von Samosata macht er zu einem Schüler des Epip'anos, der sich nach dem Tode seines Lehrers als Eremit nach Samos zurückgezogen haben soll. Epip'anos selbst soll früher Lehrer des heidnischen Rhetors Platos, des Vorstehers des Archivs von Edessa gewesen, später aber zum Christentum übergetreten sein und die im Archivs von Edessa aufbewahrten Schriften der Rhetoren mitgenommen haben. Wohin er sich gewandt hatte, wird uns zwar nicht ausdrücklich verraten, aber aus dem Itinerar geht doch hervor, dass man ihn in Phoenikien oder auf einer Insel des Archipels suchte; es kann nicht zweifelhaft sein, dass Ps. Moses keine anderen als den Bischof Epiphanius von Konstantia (Salamis) auf Kypros (seit 367, † 403) im Auge hatte, der aus Palästina stammte. Die in dessen Schriften zutage tretende Gelehrsamkeit konnte nach Moses nur aus dem Archive von Edessa gestohlen sein. Wie er aber auf seine Kombination gekommen ist, wird deutlich durch einen Blick auf Faustos von Byzanz 5, 27, S. 221 f. Hier heisst es von dem Einsiedler Epiphanius, einem Griechen von Geburt, welcher ein Schüler des grossen Chorbischofs Daniel gewesen sein und nach dem Tode des Katholikos Nerses seinen Sitz am Flusse Mamusel in Gross-Copk' genommen haben soll:

Ըստ նւսյմբարութեան ի-դրեայն Հելլենացոյ՝ եւ իսկոյն ի Թարգմանութիւն ձեռն աղիւսալ, խորհրդարար սխանելով Առաակաց, բովանդակ դիտան եւ երկու յայտնեան եւ զոր կտակս յեղուլ ի հայ րան, նաեւ աշակերտք նորս Յոհան եկեղեցացին եւ Յովսէփ պատնայնի. միանգամայն եւ զարեւեստ գրութեան ուսուցանել տալով իւրոց մանկագոյն աշակերտացն⁶:

Այս վեպը բառական մոծուած է նաեւ Փարպեցեայ այժմեան բնագրին մէջ. հաս ներմուծումն այնպէս ակնյայտի է, որ անդրապէս ցուցման չի կարողոր. կը բաւէ միայն յիշատակել թէ գրեթէ հեղինակը այս տեղ՝ եւ միայն այս տեղ կը կորուի ոչ թէ Մաւթնոց այլ Մեդրոս⁷, ինչպէս ունի Մովսէս:

Հարկ չեմ զգար մասնաւոր կերպով մտադիր ընելու այն հրաշքին, զոր Մովսէս նաբաբազէն հնարամտութեամբ գիտած է քաղել կորեան Վայրիտան զգիտն ձեռն ձեռնոր նորոք եւ ստուղիլ սորք Յովսէփ Իւրով, նաեւ Կորեան վեպն իւրոցն: Գտակապէս զուարճալի է սակայն այն կերպն ու եղանակը, որով Մովսէս Մեծարուպայ ուղեւորութեան վեպը կը հիւսէ: Կորեան մեր առջեւ գրած Սամուսատացի Հուսիսանոս գրիչը խորեանացոյ գրչին սակ եպիփանու աշակերտ կ'ըլլայ, որ իւր վաղապատին մահուանէն վերջ իբրեւ ճգնաւոր Սամուս առանձնացան կը ներկայացուի. կ'ըսուի թէ եպիփանոսն ալ եղած ըլլայ յառաջ ուսուցիչ Հեթանոս նաբաբազէն զպատնիս, Եգեպիոյ դիւանին վերառեալն, յետոյ ընդունած ըլլայ քրիստոնէութիւնը եւ Եդեսիոյ դիւանը պահուած՝ զճարտարացն գրեան՝ հետն առած թէ մը կողմ այնուհետեւ ուղղած է իւր քայլերն՝ թէպէտ եւ յայտնապէս չի ծանուցուիր մեզի, սակայն ինչպէս ուղեգրէն կը տեսնուի, պէտք ենք զինքը վիտուել ի Փրեսիկէ կամ Արքիպիղազոսի կղզիներէ միայն վրայ: Բնաւ տարակոյս չի վերջերք թէ Մովսէս հաս իւր աշքին առջեւն ունէր միայն եւ միայն կոտանդայի (Սալամիայի) Կիպրոսի վրայ՝ եպիփանոս եպիսկոպոսը (367 է սկսեալ, † 403), որ Պաղեստինից էր ծննդեամբ: Եպիփանոս զբոց մէջ տեսնուած հմուտութիւնը՝ Մովսէսի կարծեք՝ Եդեսիոյ գիււանէն միայն բանագողած կրնար ըլլալ: Թէ ինչպէս խորեանցի այս կարգաւարները կը հնարէ կրեանը Փաւստոսի վրայ սկսեալ մը ձգելով իւր կայն իմանալ (Դպ. Ե. գլ. ԻԷ, էջ 221 (2)). Բուռցալ էր յիշէ անպատար եպիփանոս մը, ծննդեամբ յայն, որ կ'աշակերտի Դանիէլ մեծ քորեպիսկոպոսին եւ Կերեան մեծի մահուանէ ետքը

¹ Չհայերէն ակնութեայն ըստ անասյմարութեան սիւրբապիցի հելլենացոց aus Lazar, S. 46: ակնութեայնից գաղափար ըստ անասյմարութեան յուսնի:

² Mos. Chor. III, 69. Vergl. oben S. 53.
³ Wie Fr. MÜLLER, WZKM V, 37, das umgekehrte Verhältnis behaupten kann, ist mir in jeder Hinsicht räthelhaft.

⁴ Չհայերէն ակնութեայն ըստ անասյմարութեան սիւրբապիցի հելլենացոց. կ'առանտի Փարպեցիէն, էջ 46՝ ակնութեայնից գաղափար ըստ անասյմարութեան յուսնի:

⁵ Մեծ. խոր. Գ. 53, հմուտ. վրայ, էջ 54):
⁶ Թէ ինչպէս Յր. Մ. ԻՒՒԼԼԵՐ, WZKM. V, 37 հակառակ էնթարթութիւնը կ'ընէ, զորոյցին աւելցնուածայն կը թուի ինքի:

„Als viele Ordnungen der Richtigkeit in jenem Gau gelassen hatte der heil. Epiphan, nahm er jedoch mit sich seine Schüler, berg- und wüstenbewohnende Einsiedler, fünfbünder Männer, um hinzugehen, wegzuziehen ins Land der Griechen . . . Er selbst ging weg, schiffte sich ein aufs grosse Meer, und mit Schiffen setzten sie über auf eine wüste Insel. Jene Insel hatten Mengen von Schlangen: innere und es wohnten auf jener Insel Schlangen: Vipern und Basiliken, viele wilde, giftige Tiere. Und es geschah, sobald sie abgereist waren und der heil. Epiphan auf jene Insel gelangte, entfernten sich von da die wilden Tiere, verliessen die Insel und zogen ab. Von da ab geschah keinerlei Schaden auf jener Insel, sondern sie wohnten dort in Ruhe. Dort lebte der heil. Epiphan, dort auf derselben Insel ging er zur Ruhe.“

Die wüste Insel, auf welche sich der Einsiedler Epiphan zurückzieht, hat den armenischen Ktesias auf die Idee gebracht, die Stadt Samosata den Wohnort des Schreibers Hropanos, in Samos zu verwandeln und das was Faustos von Epiphan erzählt, auf Hropanos zu übertragen, den er zu dessen Schüler macht. Dass das Archiv von Edessa als Fundgrube aller Gelehrsamkeit eine Entdeckung des Moses ist, für welche ihm das Patent zusteht, hat nach Gutschmid bekanntlich Carrière dargelegt.

Nachdem wir jetzt wissen, dass das Verdienst des Maštoc' hauptsächlich in einer irgendwie gearteten Ausgestaltung des vom Bischofe Daniel gebrauchten¹ Alphabets bestand, wäre es für unsere Frage von grosser Wichtigkeit, wenn wir vornehmerei eine Vorstellung darüber zu gewinnen vermöchten, welchen Grad der Treue gegenüber seinem Vorbilde wir bei ihm voraussetzen dürfen. In dieser Beziehung bietet uns in der Tat die zweite Ruhmesstat des Maštoc', die Schöpfung des iberischen Alphabets, eine wertvolle Hilfe. Korium berichtet darüber²:

„Wiederum nach Verfluss einiger Zeit erwog der Liebling Christi im Geiste die Sorge auch wegen der barbarischen Gegend. Und er unternahm es, Schriftzeichen der iberischen Sprache zu ordnen³. Gemäss dem ihm von Herrn geschenkten (Alphabete) schrieb er, ordnete und setzte (sie) in Regeln. Und er nahm mit sich einige, die Besten seiner Schüler, erbot sich und zog weg, um hinauszusteigen in die Gegenden Iberiens, und nachdem er hingezogen war, stellte er sich dem Könige vor, der Bakur hiess, und dem Bischof des Landes Moses. Und da ihm noch mehr Gehorsam erwiesen gemäss den Geboten Gottes der König und die

¹ Es wird nirgendwo gesagt, dass Daniel jenes Alphabet selbst erfunden habe, sondern nur, dass er mit demselben Armenisch schrieb.

² S. 25.

³ Das Partizip կարգեալ kann stehen bleiben.

կու գայ կը բնակի Մամուշեղ զեօրն ջով ի մեծ Երօրս:

“Իբրև բարում կարգու ուղղութեան թողոյր ի գաւառան յայնոսիկ սուրբն Եպիփանն, իսկ նա էտա ընդ իւր գոշակերտան իւր արս միանմուն շեանեակնան անապատականս, արս Տինգ Տարիւր, երթալ զնալ յերկիրն Յունաց: . . . Եւ ինքն շագաւ եմուտ ի յով մեծ, եւ նուազք անցին յանապատ ի կղզին. եւ ունէր զկղզին զայն անէկ բարձրութիւնք եւ էին յայնմ կղզեալ զպակեալ անէք, իծք եւ քարքք, բարձում զազանք զածանք թունաւորք: Եւ եղև իբրև շագան, եհաս սուրբն Եպիփանն ի կղզին յայն, մերժեցան անտի գազանքն եւ թողին զկղզին եւ զանցին: Եւ այնուհետև ոչ ինչ մնաւ եղև նոցա ի կղզեալն յայնմիկ, այլ բնակեցան անդ խաղաղութեամբ:”

Անպատ կղզին, ուր կը քաշուի միանն Եպիփանն, Տայ կտեսարսի գաղափար կը ներշնչէ Լուսինանս գրէի բնակավայր Սամատրո- քաղաքը Սամոսի փոխելու եւ Փաւստոսի՝ Եպիփանոսի արս պատմածներն վերագրելու Լուսինան, զոր եւ Եպիփանոս աշակերտ կընէ: Իսկ թէ Եպիփանոսի գիւտերն ամեն գիտութեանց շտեմարան ըլլալը՝ Մովսէսի մէկ զիտան է, առ որ մենայնորճի իրաւունք ունի, Գուաշմիւրէն ետքը կարբիւր սպառցուցած է, ինչպէս յայտնի է:

Տեսնելէն ետքը թէ Մաշթոցի արժանիքն զիւտաւորաբար կը կոչանայ Գանիէի Եպիփանոսին գործածած՝ ազգաբեռքին ա եւ իցէ բարեփոխութեան վրայ, մեր ինչպոյն Տամար առագ կարեւորութիւն ունի յառաջոց զազափար մը կազմել կարենալ, թէ ինչ աստիճանի Տաւաւարմութիւն պէտք ենթադրել թէ ունին մաշթոցեան գրերն իրենց նախնական արեւմտին Տանգէպ: Այս պարագային մէջ՝ Մաշթոցի փառաց երկրորդ գործը՝ վրական ազգաբեռքն ստեղծագործութիւնը՝ թանկագին նպատտ մը կը մատուցանէ մեզի իրքը. այս մասին կորին կը պատմէ:

“Դարձեալ յետ ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցանելոյ, Տոգ ի մտի արկանէր սիրելին Քրիստոսի՝ եւ վանն բարբարոսական կողմանն. եւ առնոյր կարգեալ¹ նշանագիրս վրացեան լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեսուհէ: Գրէր կարգէր եւ աւրինաք յարգաբեր, եւ անոյր ընդ իւր զմանն լուազոյնս յաշակերտաց իւրոց, յարուցեալ զնայր ինանել ի կողման Վրաց. եւ երթեալ յանդիման լեներ թագաւորին՝ որում անուն էր Բակուր, եւ Եպիփանոսի աշխարհին՝ Մովսէս: Եւ առաւելագոյն Տաւաւարեալ նմա ըստ արեւինացն Առաուսոյ՝ թագաւորին եւ գաւառացն, Տանգեքն ամենայն գաւառաւորն. Եւ նորա

¹ Տե՛ղ մը չի յիշատակուի թէ Գանիէի նոյն ազգաբեռքն անհաղձ գտած ըլլայ. այլ միայն թէ նայնով Տայերէն կը գրէր:

² Էջ 26:

³ Կարգեալ,, ընդունելութիւնք կրնայ մնալ:

Truppen mit sämtlichen Gauen, und er seine Kunst in Anordnung brachte, unterwies er mit Ermahnung, wobei er es auch auf sich nahm, für alle das Gewöhnliche auszuführen, Als er einen Mann gefunden hatte, einen Dolmetscher der iberischen Sprache, der mit Namen Gakaj hieß, einen schriftkundigen und rechtgläubigen Mann, gab unverzüglich Befehl der König von Iberien, aus verschiedenen Gegenden und aus den gemischtbevölkerten Gauen seiner Herrschaft Kinder zu sammeln und dem Lehrer zu übergeben. Diese nahm er und mit dem Feuer der geistigen Liebe warf er in den Ofen des Lehramtes¹ den Unrat und Rost der fäulnisduftenden Dewen und des Eitles wirkenden Dienstes, indem er (sie) in solchem Masse lostrennte von ihren Vorfahren², und (sie) in Vergessenheit brachte, dass man sagte: 'Ich habe vergessen mein Volk und das Haus meines Vaters.' (Ps. 44, 11).

Und nun verband er diejenigen, welche aus so vielen besonderen und getrennten Sprachen zusammengedrückt waren, durch die einen von Gott gesprochenen Worte zu einem Volke und bildete sie zu Lobpreisern³ des einen Gottes. Von diesem gelangte auch ich Unwürdiger zum Range, zum Lose des bischöflichen Amtes. Der erste unter diesen aber, Samuel mit Namen, ein heiliger und gottesfürchtiger Mann, blieb Bischof des königlichen Hauses⁴.

Man muss annehmen, dass gerade über diese Vorgänge Koriun besonders gut unterrichtet war, da er ja nach seiner eigenen Aussage selbst Bischof in Iberien wurde. Der Ausdruck: *և առնոր կարգեալ նշանադիրս վրացերէն յեզուի ըստ շնորհեցելոյ յմա ի Յեառնէ*, 'er machte sich daran Schriftzeichen der iberischen Sprache anzuordnen gemäß dem ihm vom Herrn als Gnade verliehenen' ist allerdings nur insofern unzweideutig, als er klar ausspricht, dass das iberische Alphabet nach dem Vorbilde des durch Gottes Gnade gewonnenen armenischen angeordnet wurde; hinsichtlich der Frage nach seiner Grundlage lässt er dagegen unsere Wissbegierde unbefriedigt. So viel lässt sich freilich schon hieraus schliessen, dass dieselbe nicht das armenische Alphabet war. Denn da das Iberische bis auf geringe Abweichungen dasselbe verwickelte Lautsystem besitzt wie das Armeni ehe, so hätte es für *Maš'toc'* am nächsten gelegen, das armenische Alphabet einfach auf das Iberische anzuwenden. Wenn er statt dessen für das letztere ein eigenes Alphabet geschaffen hat, so beweist diese Tatsache allein schon, dass er für nötig gefunden haben muss, seine Erfindung bereits bestehenden Einrichtungen anzupassen. Da nun eben wegen der Kom-

զիւր տրուեսան առաջն արկեալ՝ խրատեր յորդորելով, յորում եւ յանձն առեալ ամենեցուն զննգրելին կատարել: Եւ գտեալ զայր մի թարգման վրացերէն լեզուին, որ անուանեալ կոչէր Զազայ, այր գրադէտ եւ ճշմարտահաստ. հրուման այր այնուհետեւ արքայն Վրաց՝ ի կողմանց կողմանց, եւ ի խառնալանը գաւառաց իշխանութեան իւրոյ՝ ժողովել մանկունս՝ ապ ի ձեռն վարդապետին: Ջոր առեալ՝ արկաներ ի բովս վարդապետութեանն, եւ հոգեւոր սիրոյն եռանդմամբ՝ զազո եւ զժանգ շարաւահոտ գիւեացն եւ զանոտիագործ պաշտամանն ի բաց այնչափ անշատեալ ի հայրենեացն իւրեանց՝ եւ անխշատակ ցուցանել, մինչեւ ասե՛լ թէ՛ Պառացայ զժողովուրդ ի՞մ եւ զտուն հարս իմոյ՝ (Սուգ. ԽԻԻ, 11):

Եւ արգ զնոսս, որ յայնչափ ի մասնուոր եւ ի բաժանեալ յեզուացն ժողովեցան, միով աստուածարարառ պատգամաւքն մի ազգ կապեալ՝ փառաբանելով՝ միոյ Աստուծոյ յարկներ. յորոց եւ իմ մարտանիս՝ որչափ ի կարգ եպիսկոպոսութեան վեճակ, երջ առավելին Սասունէլ անուն, այր սուրբ եւ բարեզաշտան՝ եպիսկոպոս կացեալ ասան արքունականի՛, 7:

Պետք ենք ընդունել թէ կորին այս եղանակներն շատ մասանց ծանօթ էր, ըստ որում, ինչպէս ինքն իսկ անձամբ կը պատմէ, ինքն էր որ ի Վերս եպիսկոպոս եղաւ: Եւ ասուր չարիքով Լչւնդիւն զըջերէն վերսն ըստ շնորհեցելոյ յմա ի Յեառնէ ասութիւնը այնու միայն երկիմի չէ, որովհետեւ յայտնապէս կը բացատրէ թէ վրական ազգաբերքը Աստուծո՛ւ շնորհուած հայերէն գրերու կաշտապարին վրայն չարիւնեցող, իսկ թէ ինչ էր վրական գրերու նման չարիւն սիլբարիւրը՝ այս մասին ընդհակառակն մեր հետաքրքրութիւնը չի գոհացրինը կորեան տեղեկութիւնը: Այն յայտնափ միայն կրնանք իջրակացրել թէ նոյն սկզբնատարրը չէր կացուցաներ հայերէն ազգաբերքը: Որովհետեւ վրացերէնը՝ քանի մը գոյնն խոտորում ի բաց ասնելով, նման հայերէնի՝ միեւնոյն կնձուտ ձայնական գրութիւնն ան, ուստի Մաշեօցի ընելիքն ըլլաւու էր պարզապէս հայ գրերը գործածել նաեւ վրացերէնի: Եւ եթէ փոխանակ այսպէս գործելու՝ վերջնայն համար յատուկ ազգաբերք մը կը հնարէ, այս իրողութիւնն ինքնին արդէն կը ցուցնէ, թէ Մաշեօց իրապէս պետք սեասծ է իւր զիւսն արդէն գոյութիւնն ունեցող ազգութեանց կամ կարգաց յարմարցընել: Եւ որով-

¹ Die Worte *արկաներ ի բովս վարդապետութեան* sind hinter *և հոգեւոր սիրոյն եռանդմամբ* zu stellen.
² Lies *ի հայրենեաց արկեալ* von den väterlichen Satzungen“ für *ի Տ. իւրեանց?*
³ Text *փառաբանելը*. Nominatif!
⁴ Koriun, S. 26—26.

¹ «Վրկաներ ի բովս վարդապետութեանն» նախաասութիւնը պետք է «և հոգեւոր սիրոյն եռանդմամբ», խօսքն ետքը գնել:
² «Ի հայրենեաց իւրեանց» ընժեղեցի «ի հայրենեաց արկեալ»:
³ Բնազգիք՝ «Փառաբանելը», ուղղական:
⁴ Կրւնա, էջ 2: 26:

pliziertheit des iberischen Lautsystems nicht daran zu denken ist, dass vor Maš'toc' jemand den Versuch gemacht haben sollte, mit irgend einer Schriftart in iberischer Sprache zu schreiben, so muss das von Maš'toc' seinem iberischen Alphabet zugrunde gelegte Alphabet eine damals in Iberien gangbare Schriftart gewesen sein, mit welcher man in einer fremden Sprache öffentliche Dokumente ausfertigte. Das kann aber allem nach nur eine Abart der aus dem Aramäischen abgeleiteten Pahlawischrift gewesen sein [bzw. um mich vorsichtiger und korrekter auszudrücken, eines jener aus der aramäischen Schrift entstandenen, auf mitteliranische Dialekte angewandten, aber mit aramäischen Ideogrammen gespickten Alphabete, deren Grundlage noch in achaimenidische Zeit zurückreicht]. Auf eine derartige Vorlage weist denn auch in der Tat das ältere kirchliche Alphabet der Georgier (Chuc'uri), in dem wir die Erfindung des Maš'toc' zu erblicken haben, unzweideutig zurück, obwohl wir seine unmittelbare Vorlage noch nicht kennen¹.

Demnach dürfen wir mit grosser Zuversicht annehmen, dass Maš'toc' sich auch bei der Ausgestaltung der armenischen Schrift im allgemeinen eng an das vom Bischof Daniel erfundene Alphabet gehalten hat und dass für ein solches Verfahren bestimmte Gründe vorlagen. Daniel hatte ja mit seinem Alphabet schon längere Zeit Armenisch geschrieben, also wohl auch schon Uebersetzungen in dieser Sprache angefertigt. Es liegt hier somit ein ähnliches Verhältnis vor wie zwischen der Glagolica und Kyrillica, nur dass hier noch Dokumente beider Schriftarten für die Lösung des Problems zur Verfügung stehen, während wir für die Rekonstruktion des danielischen Alphabets bis jetzt ausschliesslich auf Kombinationen angewiesen sind. Hätte Maš'toc' im Gegensatz zu Daniel auf das griechische Alphabet zurückgegriffen, so müsste ein

Հետև վրացերենի ձայնական գրութեան բար- չութիւնը թելլ չի տար մտքէ իսկ անցնել թէ՛ Մաշտոցն յառաջ մէկը փորձել ձեռնարկել բլլայ ու եւ իցէ գրով իւրերեկ էրէլ:— պետք ենք բնէլ, թէ Մաշտոցի հնարած վրացերէն գրութեան հիմ եղաջ ապագաեղաքը՝ նոյն առանձն վրաստանի մէջ գործածուած այն գիրն եղած պիտի բլլայ, որով տուր լիշտ— յօրինուած պաշտօնական վառեւա- գրերը կը գրուէին: Ամեն պարագաները նկատե- լով այս գիրը արամերէնէ աւանուած պահչուտ գրին մէկ տեսակը միայն կրնայ բլլալ: Կամ՝ առեւի զգուշութեամբ եւ ուղղագոյնա ինքնինը բացատրելու համար, այն աղգարեւոյցին մէկ տե- տակը, որ ծագելով արամերէն գրերէն՝ գործա- ծուեցաւ միջին իրանեան զաւաստարբաւոնեցուն՝ առչուտ արամեական զաղգարանիչներով եւ որուն հիմը կը հասնի մինչեւ արամեաներու ժամանակաշրջանին: Ինքը ալ անկասկած այս- պիտի հիմը կը մասնանշէ վրաց հնագոյն եկե- ղեցական աղգարեւոյցը՝ (խուժուրթի), որուն մէջ տեսնելու ենք Մաշտոցի գիւտը, որչափ ալ նոյնին անմիջորդական նախազաղգարք օրինակը մեզ տակաւին անտանօք բլլայ՝:

Ըստ այսմ կրնանք մեծ հաւանականու- թեամբ ընդունել թէ Մաշտոց հայրեն գրերն ձեւած միջոցին ալ ընդհանրապէս շնչեղեղա Դա- նիէլ եպիսկոպոսի հնարած աղգարեւոյցն եւ թէ իւր այսպէս վարուելուն որոշ պատճառներ կային: Դանիէլ իւր աղգարեւոյցը երկայն տառն աղբէն հայերեն գրած էր եւ հառեւարար այս լեցուաւ թարգմանութիւններ ալ կատարած: Այսու նման աղբբի մը տառն կը գտնենք զմեզ՝ որ կայ զլագոյնեան եւ կիրեղեան գրերու միջեւ, այն տարբերութեամբ միայն, որ հոս՝ խորոյցն լուծ- ման համար այս երկու տեսակ գրերէն ալ յիշա- տակարաններ արժանագրիչ են մեզի, մինչ զա- նիկեան աղգարեւոյցի վերականգման համար զայժմ լոկ երթարքութիւններու ստիպում ենք զիմն: Եթէ Մաշտոցը հակառակ Դանիէլի, յուճական աղգարեւոյցը հիմը բունք բլլար, յայ գրերու

¹ [Mir sind bis jetzt drei solcher *uzwāršōn*-Alphabete bekannt, von denen wir zuflügig noch die Anfänge sowie einige Entwicklungsstadien nachweisen können: Das Pārsīk oder mittelpersische, das eigentliche Pahlawik (gewöhnlich mit dem greulichen Namen Chaldäo-Pahlavi bezeichnet) oder parthische bzw. mittelmedische und das vor einigen Jahren durch F. W. K. MÜLLER erschlossene sogdische. Dazu kommen die uns bisher nur aus Münzen bekannten chüzischen Alphabete. Vom Schwärzischen, das für die Entwicklung des mazdajasnischen Schrifttums sicherlich von hervorragender Wichtigkeit gewesen ist, besitzen wir leider bis jetzt nur literarische Kunde durch al Btrūnī. Das manichäische gehört nicht unter den Begriff der *uzwāršōn*-Alphabete. Korrektur-Zusatz vom 28. Hornung, 1912.]

¹ [Այսպիսի — ուղղել նեւն աղգարեւաներէն ծա- նօթ են ինձ զայժմ՝ երեքը, որոնց սկզբնաւորութիւններն եւ զարգացման քանի մը արտոնման օրութիւնները կրնանք ըստ պատասխան մտածանշէլ՝ 1) պարթի կամ միջին պարսկերէն. 2) ըսու զուլ—իլ (որուն առհասարակ զարգացումայ հայրենի տարազայման անունը կու տան) կամ պարթեւերէն եւ կամ միջին Ֆարսերէն. եւ 3) —տէրեթի, զոր քանի մը տարի յառաջ F. W. K. MÜLLER յիշեալ հանդէ, Ասոնց իրայ պէտք է տեսնցնել իւրօրակ աղգարեւոյցը, որ զայժմ միայն գրա- մաներէն ծանօթ է մեզ: Մագրիկ զգալիւնութեան զար- գուման համար ապագայագար մեծապէս կարեւոր եւե- լուշնան գրերու մասին միջեւ. հիմա զժամատարք միայն գրաւ որ ակնպիւրութեան մը կը գտնենք ալ՝ իւ- բունիկ զով՝ Մանիքեական աղգարեւոյցն ալ, որ նոյն պէս իրանեան-արամեական գրերու տեսակ է, սովն- ինչեան աղգարեւոյցի տակ շերթար: Արագրութեան յաւ կրուած 28 փետր. 1912.]

² Vgl. FR. MÜLLER, WZKM. X, S. 71.
³ [Nach dem, was ich in meinen „Armenischen Streifen“ (Festschrift der Mechitharisten, S. 295) ausgeführt habe, könnte man an das chwäzismische Alphabet denken. Korrektur-Zusatz vom 28. Hornung, 1912.]

² Հմեռ. ՔՐԻՍՏԻԱՆԻ. WZKM. X, էջ 71.
³ [Իմ „Արմենիսե Տրեյֆեն յօդուածի մէջ (Յուշարձան, գրական ժողովոյցի էջ 295) ըսածնապէս նշելով՝ կարեւոր է եւեւելու աղգարեւոյցը հանրայն ալ Արագրութեան Յանդուած, 28 փետր. 1912.]

derartiger Ursprung des armenischen Alphabet an den Unzialen noch auf den ersten Blick erkennbar sein, was nicht der Fall ist. Somit konzentriert sich das Hauptinteresse auf die Frage nach der Beschaffenheit des Alphabets des Bischofs Daniel. Es ist sehr auffällig, dass die Armenier uns nicht bloss hierüber, sondern sogar über die Person des Besitzers fast gar nichts zu sagen wissen. Wir hören nur, dass er ein Syrer und Bischof war, aber nicht einmal die Gegend, in welcher er als Bischof wirkte, wird uns angedeutet. Wäre er einer der dem Katholikos unterstehenden Bischöfe des Königreichs Persisch-Armenien gewesen, so wäre sein Sprengel sicherlich angegeben. Die Armenier bezeichnen auch die beiden römischen Provinzen Osrhoena (Hauptstadt Edessa) und Mesopotamia (Hauptstadt Amida) mit dem Namen Ասորի¹, da jedoch ein Syrer in Mesopotamien zu einer solchen Erfindung keine Veranlassung hatte und der einzige Bischof im römischen Südarmenien oder den sogenannten Satripen, den wir für jene Zeit kennen, Māruthā von Maiperqat (Cōph, Coph'amec) war, so werden wir nach dem persischen Südarmenien gewiesen, und da suchen wir in der Tat nicht vergebens: es wird kein anderer gemeint sein als der Bischof Daniel von Arzōn, der im Jahre 410 der Synode des Katholikos Ishaq und 424 der Synode des Dadiō-beiwohnte². Arzon (Aiznik') sties an Taranu und umfasste auch das Gebirgsland Sanasuj; wir verstehen daher, dass der armenische Presbyter Habel als Nachbar des Bischofs Daniel bezeichnet werden konnte. Hier im Gebiete des Bēdash hat das armenische Element sicherlich auch eine grössere Rolle gespielt als in Sophene, w-ann wir auch einen armenischen Bischof von Aiznik' erst im 8. Jahrhundert nachweisen können³. Dass die Gebirgler von Sanasuj und Chojt' den Psalter in einer von den alten Wardapets Armeniens angefertigten Uebersetzung kannten, bezeugt Thomas Arzeruni II, 7 S. 121, wobei man an eine Uebersetzung ins Armenische, nicht in einen der unarmenischen Gebirgsdialekte zu denken haben wird⁴. Der Bischof von Arzon konnte sich also allerdings in die Notwendigkeit versetzt sehen, armenisch predigen zu müssen, und kann sehr wohl auf den Gedanken gekommen sein, für Bekehrungszwecke ein armenisches Alphabet zu erfinden oder anzuwenden. Hat er ein bereits vorhandenes Alphabet angewandt, so wird damit die Frage nach dem

անկէ ծագումը ձգուած առաջին անհարկով իսկ պիտի տեսնուէր զխաղտիներու վայր. այսպէս չէ սակայն: Այս պատճառաւ զլեւանորոտար ըն Տնտարքութիւնը կը կենդանանայ այն խորոյն վայր, թէ ինչ նկարագիր ունէին գանձիեան նշանագրերը: Չարմանայի է որ Հայերն ու միայն այս Հայքին, այլ եւ ոչ իսկ Գանձիէի անձնուորութեան մասին գրեթէ ոչինչ գիտեն ըսել: Կ'իմանանք միայն թէ Գանձիւլ՝ Ասորի մին էր եւ եպիսկոպոս, յայտ թէ ուր իբրեւ եպիսկոպոս կը գործէր, այս մասին տեղեկութիւն չկայ: Եթէ է Գարսեհայաստանի պետութեան եպիսկոպոսներու նման կաթողիկոսին հպատակներն մին եղած ըլլար, անտարակոյս իւր թեմը կը ծանուցուէր: Հայերը Հռովմեական Որդեան (մայրաքաղաք՝ Երեւոտ) եւ Միջագետք (մայրաքաղաք՝ Ամիդ) կրկին գաւառները Առնի¹ անուամբ կը յիշեն, եւ որովհետեւ Միջագետքի մէջ Ասորի մը այսպիսի գիւտ մը հնարելու ո եւ է առիթ չէր կրնար ունենալ եւ հռովմեական հարուստին Հայաստանի կամ ստարապոսութիւնը անուանուած երկրամասին մէջ ժամանակակից մըր ծանցած միակ եպիսկոպոսն է Մարութա Նիբիլիտայ (Տոբիք, Տոբիք մեծ): Կայտք ենք պարսկական Հարաւային-Հայաստան ուղղել մեր հետազոտութիւնները եւ հոն իրաւամբ ի զուր պիտի չլինառենք: հոն պիտի գտնենք Գանձիւլ Արզանի եպիսկոպոսը, որ 410ին Իսահակ կաթողիկոսի գումարած ժողովոյն եւ 424ին Գատիւլչի ժողովոյն ներկայ էր²: Արզան (Արշնիք) կից էր Տարսոնը եւ իւր մէջը կը բովանդակէր Ծաւե Սանասուն լեռնազանգեղ, այսու դերուս կ'ըմբռնէր թէ Հարէլ Հայ քահանայ ինչպէս Գանձիւլ եպիսկոպոսի գրադոսն կրնար կոչուիլ: Հոս՝ Երեւոտին սահմանին մէջ հայ տարրը անտարակոյս նշուցէս մեծ դեր խաղացած պիտի ըլլայ, ինչպէս Տոբիք գաւառին մէջ, որչափ ալ Արշնիքը հայ եպիսկոպոս մը հարեւ ութերորդ դարուն յիշուած գտնենք³: Թէ Սանասոյ եւ Խութայ լեռնականները՝ զայսմանս զհին թարգմանեանու վարդապետացն Հայոցոյ կը ծանօնային, կը վկայէ թովմաս Աբերուհի (Բ. Գլ. Է. էջ 121), ուր հայերենի թարգմանութեան մասին է ինքզիրը եւ ոչ թէ ոչ-հայերեն լեռնային գաւառաբարբառի մ': Արզանի եպիսկոպոսն ըստ այսմ կրնար անտարակոյս ինքզինքը հայերեն քարոզելու ստիպուած տեսնել եւ իբրեւ դարձի միջոց հայերեն ազգաբանեալ մը հնարելու ու գործածելու գապախարն յղացած ըլլաւ: Եթէ արդէն գոյութիւն ունենցող

¹ Koriun, S. 18, 20, 82.
² Synodicon orientale, ed. Chabot, p. 34, 36, 49 = 272, 274, 285. (Notices et extraits t. 87, 1902.)
³ Sion, der nachmalige Katholikos: Joh. Kath. S. 60 ed. Emin.
⁴ Eine Analogie hiezu bildet der Gründer des Ortstherklosters bei Amid, Johaunes, ein Zeitgenosse Daniels, der sich die Sprache der Ortsther so zu eigen machte, dass er für einen geborenen Ortsther gehalten wurde. Joh. Eph. de beatis orientalibus p. 182 = Land, Anecd. Syr. II, 277.

¹ Կռնու. էջ 18. 20. 32:
² Synodicon orientale, հրատ. Chabot, էջ 34, 36, 43 = 272, 274, 285 (Notices et extraits, 37, 1902):
³ Սիոն, յետոյ կաթողիկոս. Գ-Կ. Գ-Բ. էջ 60, հրատ. Ի մին:
⁴ Ա. այս նմանութիւն մը կը կազմէ Լ. Միքի ըմբ գանձուող Որթեան գանձը հիմնական Եզգականեւ: Գանձիէի մէջ ժամանակակից. որ Որթեայցը լեռնայնայն ստրկեալ միջուկ ընդ Որթեայց համարուի: Joh. Eph. de beatis orientalibus, p. 182, = Land, Anecd. Syr., II, 277.

Erfinder nur um ein oder zwei Glieder zurückgeschoben; auch so kommt man zu dem Schlusse, dass der Erfinder ein Syrer war, da es sonst unerklärlich wäre, weshalb das Alphabet in Armenien selbst völlig unbekannt bleiben konnte. An den Bischof Daniel von Bëth Moksjë (Mokk') der gleichfalls der Synode des Ishag a. 410 beiwohnte¹, ist dagegen wohl nicht zu denken, da dieser sicherlich genauer bezeichnet worden wäre. Mokk' war ja eine echt armenische Landschaft und wurde von den Armeniern auch nach dem Frieden Jovians und der Teilung des Reiches zu Armenien gerechnet².

(Schluss folgt.)

Dr. Jos. Marquart

¹ Synodicon orientale, p. 84 = 272.

² Beim Aufstade Wardans hält sich der Bischof von Mokk' zu den grossarmenischen Bischöfen. Eliše Kap. II S. 46.

աղփարեալք մը գործածած է; այսու գրերու հեղինակի մասին մեր յարուցած խնդիրը մէկ կամ երկու անգամ միայն ետ կը մտնի. եւ այսպէս կարելի կ'ըլլայ նաեւ եղբայրացեալ թէ գրի գիւտին հեղինակը ուրի՛ մըն էր, ըստ որում այլուգ կարելի չէ մեկնել թէ ինչ բանի համար աղփարեալքը Հայաստանի մէջ բուրրովն անծանօթ կրնար մնացած ըլլալ: Գանիէլ Բէթ Մոկ-սայէի (Մոկսոյ) եղբիւրացոյց, որ անանպէս 410ին իսահակայ գումարած ժողովքին ներկայ էր¹, կարելի չէ գրերու հեղինակ մտածել, վասն զի այս ապահովուպէս աւելի որը սխալուած կ'ըլլար: Մոկս գուտ հայկական գաւառ մըն էր եւ Հայերէն նոյն իսկ Յովհաննոսի խաղաղութեանն եւ պետութեան բաժանումէն ետքն ալ Հայաստանի մաս կը համարուէր²:

(Արեւ Էւս. ակտ.) ԴԿՏ. ՅՈՂՍ. ՄԱՐԿՈՒՈՒՐՏ
Յարգմանց Հ. Ա. ՎԱՐԳՄԱՆՅԱՆ

¹ Synodicon orientale, p. 81 = 272.

² Վաղարայ պատմագիր ասան Մոկսոյ եպիսկոպոսը Մեծ-Հայոց եպիսկոպոսներուն կողմակից կը հանգիստնայ. եւրիւ. Բ. էջ 46:

ՈՆՆԵՐՈՒՆԸ ԿՈՒՄ ԿԵՂԺ-ՍԵՐԵՍՍ

(Հարսնիւթի-թիւն)

Ինչպէս վերն ըսինք¹, ուրիշ են մեր պատճառները, Մանրաքննի հետազոտութեամբ կարգալով Անանունի երկու Դպրատնութիւնները տեսնաք, որ անոնց մէջ ոսկեղարեան եւ ոչ-ոսկեղարեան հաստածներ կան. ահա այս եղաւ զմեզ այս տեսութեան միող առաջին եւ գլխաւոր պատճառը, որուն հետ սերտիւ կապուած են միւսները: Բարեմ² մեր պիտի ապացուցանենք, որ Անանունի ինչ ինչ հատուածները, որոնք գրքին հագիւ կէտը կը զրաւնն, հատակորտորներ են Ս. դարու մէջ գրուած Հայոց նախնական պատմութեան մը, որուն հեղինակն է ինքնին իսկ Փաստուս³:

Բայց յառաջ քան մեր նիւթին անցնիլ՝ պատշաճ եւ մանաւանդ թէ կարելոր է տեսնել թէ Փաստուս իրօք գրած է այսպիսի պատմութիւն մը:

II

Փաստուսի Առաջին պատմութիւնը:

Թէ Փաստուս գրած է նաեւ Հայոց նախնական պատմութիւն մը, արդէն մինչեւ ԺԹ. դարէն սկիզբները Անեանիկի Մեթիմարեան

մեծարգոյ հայրերուն գէթ մէկ մասէն ընդունուած էր. սակայն կարծեաց բազմապիսութիւնը հոս ալ երեւան ելաւ, այն տարբերութեամբ, որ հոս բանասէրները աւելի երկու իրարու հակընդէմ խմբերու բաժնուեցան. որոնցմէ մին ինչգրոյն նկատմամբ հաստատական, իսկ միւսը բացասական պատասխան կու տայ իրրեւ յենակետ ու նենայով այն շապացուցուած նիւթագրութիւնը, թէ Փաստուս իւր պատմութիւնը կը գրէ լոկ իրրեւ շարունակութիւն Ագաթանգեղոսայ պատմութեան: Վերջին կարծիքս՝ առաջին անգամ վճռական կերպով արտայայտողն եղած է Neumann. Das erste Buch dieser Geschichte, կ'ըսէ Neumann, wird das dritte genannt, weil der Verfasser sein Werk als eine Fortsetzung des Agathangelus betrachtet wissen will.¹ Neumannի կարծեկից են Հ. Գաթըր-ճեան², Հ. Տաշեան³ եւ քանի մը հոգի ի բաց աննելով՝ անցեալ դարուն վերջին կիսուն բանասէրները: Neumannի կարծիքէն ըստ էութեան տարբեր չէ Գր. Խալաթեանցի տեսութիւնը, որուն համեմատ Փաստուսի Գ—Չ.

¹ Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur. Leipzig 1836. S. 26.

² «Պատմարդարամայրք Հայոց», Վիննա 1895, էջ 93:

³ «Փաստուս Բուզանք», Մատենախօսութիւն, Հանգ. Ամ. 1890, էջ 68—70:

¹ Հմմտ. «Հանգ. Ամ.» 1911, էջ 564:
² Անանունի խմբագրողն ինչիրը՝ Եւստ. Յասարկութեան մէջ անջշափելի պիտի մտայ: